

отображена підготовка «акта воссоединения» 1839 г. Как известно, в 1794–1796 гг. происходил интенсивный процесс «присоединения» униатов к православной церкви. Период с 1797 до середины 1820-х гг. характеризуется ослаблением давления власти на греко-униатскую церковь. Во второй половине 1820-х гг. российская власть ожесточила свою политику по отношению к греко-униатской церкви и начала готовить почву для окончательного ее объединения с православной. В процессе ликвидации греко-униатской церкви были задействованы и униатские иерархи. Особую роль сыграл епископ Литовский Иосиф Семашко. Ему удалось с помощью епископа Белорусского В. Лужинского и епископа Брестского, викария Литовской епархии А. Зубко организовать в 1839 г. собор греко-униатского духовенства в Полоцке, на котором было принято решение о «воссоединении» греко-униатской церкви с православной.

Ключевые слова: греко-униатская церковь, православная церковь, епископ, духовенство, «акт воссоединения», Синод.

Bilyk Victoria. Participation of the Uniate Hierarchs in the Liquidation of the Greek Uniate Church in the Russian Empire in the 30^{ies} of the XIX Century. The article presents the policy of the Russian authorities, aimed at restriction of the Greek Uniate Church's activity and its gradual liquidation in the 30-ies of the XIX century and also shows the preparation of «an act of reunification» in 1839. It is known that in 1794–1796 an intensive process of «joining» of Uniates to the Orthodox Church took place. Period from 1797 to the mid – 1820^s is characterized by the weakening of the governmental pressure on the Greek Uniate Church. In the second half of the 1820^s Russian authorities embittered his policy towards the Greek Uniate Church and began to set the stage for its final association with the Orthodox. Uniate bishops were involved in the process of the liquidation of the Greek Uniate Church. A special role is played by Lithuanian Bishop Joseph Semashko. He succeeded with the help of Belarusian Bishop V. Luzhynskiy and Bishop of Brest, Vicar of the Lithuanian Diocese A. Zubko to organize in 1839 the Cathedral of the Greek Uniate clergy in Polotsk, were a decision about the «reunification» of the Greek Uniate Church and the Orthodox was made.

Key words: Greek Uniate Church, the Orthodox Church, the bishop, the clergy, the «act of reunification», the Synod.

Стаття надійшла до редколегії
23.05.2014 р.

УДК 94(477.82+438.41)«183/184»:334.716

Світлана Мартинчук

Розвиток фабрично-заводської промисловості Волині в 30–40-х рр. XIX ст.

На підставі аналізу звітів губернаторів здійснено спробу проаналізувати розвиток фабрично-заводської промисловості в повітових містах Волині в 30–40-х рр. XIX ст. Схарактеризовано розвиток найбільш розвинених галузей промисловості; показано річні доходи фабрик та заводів. Наголошено, що у Волинській губернії, починаючи з 30-х рр. XIX ст., кількість фабрик та заводів, пов'язаних із переробкою місцевої сировини, зростала. Свою продукцію вони збували переважно на місцевих ринках.

Ключові слова: Волинська губернія, повіт, звіт губернатора, фабрично-заводська промисловість, сукнарство, локальний ринок.

Постановка наукової проблеми та її значення. Історія розвитку економіки Правобережної України, зокрема фабрично-заводської промисловості Волині XIX ст., привертала до себе увагу дослідників. Так, І. Гуржій визначив основні напрями розвитку промислового виробництва на українських землях у першій половині XIX ст., а також вивчав питання соціально-економічного розвитку міст [3]. О. Нестеренко простежував і історію промисловості України, і окремих її галузей, зокрема цукрової, суконної, залізничної [7; 8]. Серед публікацій з історії Волині варто виділити статті В. Павлюка [9] та О. Гордуновського [1]. У дослідженні В. Павлюка інформується про стан розвитку найбільших фабрично-заводських підприємств Волині. Однією з останніх робіт, присвячених фабрично-заводській промисловості, є дослідження А. Задорожняка та О. Реєнта [4], у якому схарактеризовано фабрично-заводську промисловість і цехове ремесло Правобережної України на матеріалах Подільської губернії.

© Мартинчук С., 2014

Однак соціально-економічний розвиток Волинської губернії в 30–40-х рр. XIX ст. потребує глибшого вивчення на підставі аналізу звітів губернаторів.

Перші звіти губернаторів з'явилися за часів Катерини II, коли на розгляд імператриці щороку мали надаватися стислі відомості про стан господарства губернії. За часів Павла I їхній обсяг було значно розширено. Наприкінці 30-х рр. XIX ст. губернатори мали надавати величезну кількість звітів до різних вищих інстанцій: імператорові, Сенату, генерал-прокуророві, міністрам. Досить часто вони дублювалися, тобто губернатор мав надсилати звіт у Міністерство внутрішніх справ і його копію генерал-губернаторові. Такого виду документи стосувалися широкого кола питань і склалися з різних приводів. Так, під час вступу на посаду й під час завершення повноважень губернатор відчитувався перед вищими державними органами про соціально-економічну ситуацію в губернії. Одним із основних звітів губернатора був щорічний рапорт імператорові про загальний стан губернії. У цьому звіті надавалися відомості про стан місцевого управління, промисловості, сільського господарства, кількість недоїмок зі сплати державних податків, ярмарків, лікарень, навчальних закладів та ін. [11, с. 28].

Мета статті – проаналізувати розвиток фабрично-заводської промисловості Волинської губернії в 30–40-х рр. XIX ст. на підставі звітів губернаторів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Законодавство Російської імперії не давало чіткого визначення поняття «фабрика» і «завод», тому органи губернської і повітової адміністрації вживали цей термін довільно. Часто до категорії фабрично-заводських потрапляли дрібні промислові заклади. За характером власності підприємства були двох типів: поміщицькі й капіталістичні (купецькі, міщанські або селянські). У поміщицьких підприємствах працювали залежні селяни, у капіталістичних – наймані робітники [10, с. 124].

1836 р. на території Волинської губернії працювало 311 підприємств: 57 фабрик та 254 заводи [12, арк. 18]. Серед підприємств першість посідали суконні, яких нараховувалося 45. Найбільше суконних фабрик було в Рівненському, Новоград-Волинському, Острозькому, Луцькому повітах. Існування великої кількості суконних фабрик можна пояснити тим, що, з одного боку, в губернії було достатньо сировини (найбільші отари овець тримати магнати в згаданих повітах), а з іншого – сукно збувалося для потреб армії.

У звіті губернатора за 1838 р. наведено інформацію про існування 56 фабрик та 1214 заводів [14, арк. 112]. Зафіксоване значне зростання кількості фабрик і заводів можна пояснити тим, що цього року до категорії заводів зарахували 800 винокурень, проте в документі не було зазначено наявності вапняних заводів, а на 1838-й їх було 130.

У докладному звіті губернатора за 1845 р. зазначено, що в 11 повітах Волинської губернії промислове виробництво організоване на 346 фабриках і заводах [15, арк. 99–104]. Можна припустити, що дані з Новоград-Волинського повіту вчасно не надійшли до губернського правління, а тому не були включені до узагальненої реляції. Серед повітових міст найбільше фабрик і заводів було в Житомирі – 21, а в Овручі лише шкіряний завод, в Заславі – тютюнова фабрика. За кількістю підприємств виділялися Рівненський та Овруцький повіти (відповідно, 91 і 87 підприємств); якщо в першому переважали суконні фабрики, то в іншому – залізобудівні рудні.

У повітових містах обсяг фабрично-заводської промисловості становив значні суми: у Житомирі – 36 044 руб., в Овручі – 117 руб., в Острозі – 3850 руб., у Рівному – 2264 руб., в Дубні – 28 622 руб., у Володимирі – 2880 руб., у Кременці – 4882 руб., у Старокостянтинові – 5136 руб., у Луцьку – 2590 руб., у Заславі – 180 руб., у Ковелі – 1940 руб. [15, арк. 99–104].

Найбільше підприємств, поряд із Житомиром, Дубном, Володимиром, було в містечках Любарі (дві фабрики та три заводи, загальний обсяг виробництва 1888 руб.) та Радзивилові (7 промислових підприємств, які виробили продукції на 3940 руб.). Економічному розвитку Радзивилова сприяло його розташування на російсько-австрійському кордоні.

Як зазначено у звіті губернатора за 1845 р., більша частина промислових товарів збувалася на волинських торгах і ярмарках, а вищої якості сукно, фарфоро-фаянсові вироби та папір вивозили на продаж до Києва, Ромен Полтавської та до міст сусідньої Подільської губернії.

Подальше збільшення кількості фабрик та заводів зафіксовано у звіті губернатора за 1846 р. На Волині тоді функціонувало 448 фабрично-заводських підприємств (обсяг виробництва становив 1 330 320 руб.) [16, арк. 120–126].

За кількістю фабрично-заводських підприємств виділялися такі повіті: Новоград-Волинський, Старокостянтинівський, Рівненський, а найменше було промислових об'єктів було в Заславському й Луцькому повітах. У Новоград-Волинському повіті функціонувало 108 фабрик і заводів, із них – 50 винокурень, які виробляли продукції на 54 351 руб. За обсягом виробництва (43 060 руб.) першість належала трьом цукровим заводам. Сім суконних фабрик належали до дрібних закладів: кожна з них виробляла сукна пересічно на 2800 руб.

У Старокостянтинівському повіті функціонували 92 фабрики й заводи, причому 16 із них було в містечку Красикові, а чотири – у селі Киселі. Загальна сума виробництва на всіх підприємствах становила 133 878 руб., із яких 49 775 руб. давали винокурні, 20 551 тис. руб. – цегельні заводи.

У Рівненському повіті нараховувалося 55 фабрично-заводських підприємств, пов'язаних переважно з виробництвом сукна, яке продавали на Онуфріївському та Успенському ярмарках Бердичева, а також збували для потреб армії.

Про нерівномірне розташування фабрично-заводських підприємств свідчить той факт, що на території Луцького повіту було лише чотири підприємства: у Рожищі працювали дві суконні та дві шкіряні фабрики.

Важливою галуззю промисловості було винокуріння. 1836 р. на Волині нараховувалося 46 винокурних заводів, а 1848-го – 75, які випускали продукції на суму 138 207 руб. На території Новоград-Волинського повіту функціонувало 47 винокурень, Старокостянтинівського – 21, Овруцького – 7 [18, арк. 100–106]. Крім винокуріння, деякого поширення набуло виготовлення інших напоїв – пива й меду. На середину XIX ст. на Волині функціонувало 14 пивоварень, із яких 10 – у Старокостянтинівському повіті.

За обсягом виробництва до найбільших підприємств належали цукроварні. 1848 р. десять цукрових заводів Волині виробили продукцію на 421 530 руб. Висока прибутковість і притік капіталів у цю галузь зумовлений дешевизною робочої сили та близькістю сировини [9, с. 103].

Добре розвиненим у першій половині XIX ст. залишалося суконне виробництво. 1836 р. на Волині було 45 підприємств із виготовлення сукна, через десять років їх кількість збільшилася до 59, а вартість річного обсягу продукції становила 97 060 руб. Великою на той час суконною фабрикою було підприємство в м. Слауті Заславського повіту, яким володів князь Сангушко. 1848 р. воно виготовило продукції на суму 11 300 руб.

Особливе місце серед фабрично-заводської промисловості займали залізобудівні підприємства (рудні). На Волині були всі умови для існування залізобудівних підприємств: достатня кількість місцевого матеріалу, потрібного для побудови металургійних млинів, густа сітка річок, а також значні запаси рудних покладів [5, с. 43]. У 40-х рр. XIX ст. на території Волинської губернії працювала 51 рудня, з них 27 у населених пунктах Овруцького, 16 – Житомирського, по 4 – Новоград-Волинського та Рівненського повітів.

Паперове виробництво 30–40-х рр. XIX ст. залишалося незначним. Відповідно до звіту губернатора за 1848 р. функціонувало дев'ять папірень (Житомирському, Заславському, Рівненському, Дубенському, Кременецькому повітах). Обсяг річної продукції волинських папірень становив 58 838 руб. [18, арк. 102–105].

Важливим складником фабрично-заводської промисловості було гутництво. У виробничому процесі на скляних гутах брали участь робітники 14 професій – шклярі, попельники, осмольники, шуляри (кочегари) та ін. У першій половині XIX ст. на Волині працювало 20 гут із річним прибутком понад 23 000 руб. Скло вироблялося в Житомирському, Новоград-Волинському, Кременецькому повітах.

Значного поширення в Старокостянтинівському, Житомирському, Кременецькому повітах набуло виробництво будівельних матеріалів – цегли та вапна, які призначалися для власних потреб і на продаж. 1848 р. на території Старокостянтинівського повіту продукцію давали 32 цегельні та 5 вапняних заводів, у Житомирі 14 цегельних заводів (вартість виробленої цегли за рік становила 2356 руб.). Варто зазначити, що в Красилові Старокостянтинівського повіту та Радзивилові Кременецького повіту існували і цегельний, і вапняний заводи [18, арк. 104].

Важливою галуззю господарства залишалося поташне виробництво. Поташ – хімікат, який одержували з попелу деревини й використовували в полотняному, суконному, скляному, селітропорозовому виробництвах, а також у миловарні, при фарбуванні тканин і їх пранні. У 30–40-х рр. XIX ст. виробництво поташу було зосереджене в Новоград-Волинському (функціонувало шість підприємств

із річним обсягом виробництва на суму 5987 руб.) і Овруцькому (відповідно, два заводи й 1065 руб.). Поташ продукували переважно для власного використання та для продажу за кордон.

У 30–40-х рр. XIX ст. мідноливарні підприємства – гамарні – діяли в Житомирському, Кременецькому та Овруцькому повітах. Найпотужніша гамарня була в селі Старому Таражі Кременецького повіту. Тут виготовляли не лише устаткування для гуральництва, а й різний посуд на ринок (близько 15 найменувань).

Фарфорове виробництво зосереджувалось у Баранівці та Корці Новоград-Волинського повіту. Найстаріший фарфоровий завод в Україні заснували брати Мезери в Баранівці. Упродовж XIX ст. це підприємство залишалося єдиним у всій Російській імперії, де виготовляли порцеляну за справжньою китайською технологією. Вироби були настільки оригінальними, що імператор Олександр I дозволив поставляти в Петербург вази із царським вензелем. Вони прикрашали палаци імператорів і вельмож, служили посольськими подарунками.

Висновки. Отже, у 30–40-х рр. XIX ст. на Волині фабрично-заводські підприємства переробляли переважно сільськогосподарську продукцію та місцеву сировину. Розташовувались вони здебільшого у сільській місцевості, де працювали залежні селяни, натомість у містах і містечках концентрувалися виробничі заклади, базовані на найманій праці. Найбільш помітне місце у фабрично-заводському виробництві Волині посідали винокуріння, пивоваріння, сукнарство, обробка шкіри. Промислові підприємства зосереджувалися в Новоград-Волинському, Старокостянтинівському, Рівненському повітах. Серед повітових міст найбільше фабрик і заводів було в Житомирі, Дубні, Новоград-Волинському, найменше – в Овручі. У Заславі працювали підприємства з великою виробничою потужністю, які належали князю Сангушкові.

Джерела та література

1. Гордуновський О. М. Розвиток промислового виробництва у поміщицьких господарствах Правобережної України першої половини XIX ст. / О. Гордуновський // УІЖ. – 2000. – № 1. – С. 61–71.
2. Гуменюк А. О. Кількість та особливості міських поселень Правобережної України у 60–90-х рр. XIX ст. / А. Гуменюк // Наук. пр. Кам'ян.-Поділ. держ. пед. ун-ту. – 2001. – Т. 5 (7). – С. 189–194.
3. Гуржій І. О. Зародження робітничого класу України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / І. О. Гуржій. – АН УРСР, Ін-т історії. – К. : Держполітвидав УРСР, 1958. – 180 с.
4. Задорожнюк А. Б. Промислове виробництво в містах і містечках Подільської губернії кінця XVIII – початку XX ст. / А. Б. Задорожнюк, О. П. Реєнт. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2008. – 270 с.
5. Карліна О. М. Стан розвитку ремесел і промислів у західних повітах Волинської губернії наприкінці XVIII ст. / О. Карліна // Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки : Історичні науки. – Луцьк : [б. в.], 1998. – С. 42.–45.
6. Москалюк М. М. Розвиток харчової промисловості на Правобережній Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Москалюк М. – Черкаси, 2005. – 20 с.
7. Нестеренко О. О. Розвиток капіталістичної промисловості і формування пролетаріату на Україні в кінці XIX і на початку XX ст. / О. Нестеренко. – К. : Держполітвидав України, 1952. – 180 с.
8. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні / О. Нестеренко ; АН УРСР, Ін-т економіки. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – Ч. 2 : Фабрично-заводське виробництво. – 580 с.
9. Павлюк В. В. Магнатерія Волині в умовах розвитку ринкових відносин у другій половині XIX ст. / В. Павлюк // УІЖ. – 2000. – № 1. – С. 102–108.
10. Полонська-Василенко Н. В. Історія України / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1995. – Т. 1 : До середини XVII ст. – 672 с. ; Т. 2 : Від середини XVII ст. до 1923 року. – 597 с.
11. Савченко І. В. Звіти губернаторів та градоначальників як джерело до історії контролю діяльності місцевого управління вищими органами влади у 30-х роках XIX ст. / І. Савченко // Південна Україна. – Запоріжжя : [б. в.], 1999. – С. 24–31.
12. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 442, оп. 1, спр. 2040.
13. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 2256.
14. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 2510.
15. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 5969.
16. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 6476.
17. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 6882.
18. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 7357.
19. Чорний Д. М. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX – початок XX ст.) / Д. Чорний. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 304 с.

Мартынчук Светлана. Развитие фабрично-заводской промышленности Волыни 30–40-х гг. XIX века. На основании анализа отчетов губернаторов 30–40-х гг. XIX века сделана попытка проанализировать развитие фабрично-заводской промышленности Волыни первой половины XIX века. Показана роль фабрик и заводов в экономической жизни уездных городов. Подчеркнуто, что, начиная с 30-х гг. XIX века, количество фабрик и заводов на Волыни возрастало. Новоград-Волынский, Старокостантиновский, Ровенский уезды выделяются численностью фабрично-заводских предприятий. В губернии наиболее развитыми отраслями промышленности были винокурение, пивоварение, производства сукна, кожаных изделий, кирпича и железа. Выяснено, что больше всего предприятий, наряду с Житомиром, Дубном и Владимиром-Волынским, было в местечках Любаря и Радзывилове.

Ключевые слова: Волынская губерния, уезд, отчет губернатора, экономическое развитие, фабрика, завод.

Martynchuk Svitlana. The Development of the Manufacturing Industry in Volyn in the 30–40^s in the 19th Century. On the basis of reports of governors in the 30–40s in the 19th century there was made an attempt to analyze the development of the manufacturing industry of Volyn of the first half in the nineteenth century. It was shown the role of the factories in the economic life of the county towns. It was emphasized that since the 30^s in the 19th century the number of factories in Volyn increased. The largest counties by the number of plants and factories were Novograd Volyn, Rivne and Starokonstantinovsk and the smallest counties were Zaslavsk and Lutsk. There was analyzed the development of the most advanced industries such as distilling, brewing, production of cloth, leather, bricks and iron. It was found that the largest company in comparison with Zhitomir, Dubno and Vladimir was in Lyubar and Radzyvyliv. It was shown the annual incomes of factories and plants. The manufacturing industry brought the biggest income in Zhitomir, Ovruch, Ostrog, Rovno, Dubno, Vladimir and Krements.

Key words: Volyn county, a district, the Governor's report, Economic Development, a factory, a plant.

Стаття надійшла до редколегії
21.05.2014 р.

УДК 282 (477) «19»

Ольга Баковецька

Розвиток мережі парафій римо-католицької церкви в Херсонській губернії в XIX ст.

У статті визначено ключові етапи становлення римо-католицької церкви в Херсонській губернії у XIX ст. Проаналізовано внесок окремих осіб у розвиток костьолів. Джерельна база нашої роботи ґрунтується на архівних матеріалах Державного архіву Саратовської області (Росія), які раніше не використовували вітчизняні дослідники.

Ключові слова: Тираспільська дієцезія, Херсонська губернія, єпископ, візитатор, настоятель, колоністи.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сьогодні в українському суспільстві, як ніколи, стають актуальними питання, пов'язані з відновленням і розвитком духовності нашого суспільства, а також самоідентифікації окремих народів, які проживають у межах України. За цих обставин теми, пов'язані з конфесійною історією, набувають особливого звучання. Серед релігійних громад, які проживають в Україні, однією з багаточисельних вважають римо-католицьку. Латинська церква України має багатовікову історію і посідає особливе місце в житті українського народу. Однак історично так склалося, що її життєдіяльність переважно пов'язана з територіями Правобережної України. Південний регіон довгий час, аж до кінця XVIII ст., був поза межами впливу латинської церкви. Упродовж віків на цих землях періодично з'являлися поодинокі місії, але їх присутність була швидкоплинною. На рубежі XVIII–XIX ст. ситуація радикально змінюється. У результаті тривалих і виснажливих війн з Османською імперією російському самодержавству вдається приєднати південні землі України до своєї держави. Наявність в імперії великого, майже незаселеного масиву землі, викликає потребу в негайному його освоєнні. Так починається період колонізації регіону. Люди, які переїжджали на Південь України, переважно були іноземцями, що сповідували католицизм. Поява значної кількості